

R. M. W. Dixon

Jezici bolji od drugih?

S engleskoga preveo

Damjan Lalović

Disput
Zagreb, 2023.

Sadržaj

<i>Kratice i oznake</i>	7
<i>Proslov</i>	9
<i>Zahvale</i>	11
1. INSCENACIJA	13
2. KAKO JEZICI FUNKCIONIRAJU	27
3. ŠTO JE NUŽNO	43
4. ŠTO JE POŽELJNO	63
5. ŠTO NIJE (UISTINU) POTREBNO	85
6. KAKO STOJE STVARI SA SLOŽENOŠĆU?	99
7. KOLIKO BI RIJEČI TREBALO IMATI?	115
8. GRANICE JEZIKA	135
9. BOLJI ZA KOJU SVRHU?	149
10. IDEALAN JEZIK	163
11. SUOČENJE S PITANJEM	185
<i>Bilješke i vrela</i>	187
<i>Literatura</i>	193
<i>Kazalo</i>	199

Proslov

Ovaj svezak okušava se u jezgrovitu portretu discipline jezikoslovlja svedene na bit. Cilj mi je ponuditi reprezentativan opći pregled ne ulazeći u svaku složenost i iznimku ni u rijetke odlike koje se javljaju samo u nekoliko jezika. Fokus je na jezicima kakvi su danas uz relativno rijetko osvrtnje na to kako se mijenjaju.

Ako se nešto može objasniti, treba biti objašnjivo običnim jezikom što ga može razumjeti svaka inteligentna osoba, premda se, naravno, traži određeni stupanj usredotočenosti i promišljanja. Tehničkim terminima nastojim se služiti što je manje moguće. Primjere citiram iz široka raspona jezikâ; odabrani su jednostavni (ne i pojednostavljeni) uz izbjegavanje dodatnih složenosti nevažnih za ono što se hoće ustvrditi.

Mnoge primjere crpem iz jezikâ koje najbolje znam, iz četrdeset godina udubljena terenskog rada. Na početku sam se bavio djirbalskim i jidinjskim, jezicima iz tropske prašume sjeveroistočnoga Queenslanda u Australiji. Zemlju i kulturu tih naroda poharao je europski osvajač; posljednjem naraštaju tečnih govornika bilo je veoma stalo do toga da zabilježim svu veličanstvenost njihova jezika. (Njihova unučad sada nastoji obnoviti znanje o tradicionalnim jezicima i kulturama na osnovi prikazâ koje sam objavio.) Potom sam radio u dvjema krepkim jezičnim zajednicama. Prvo sam se bavio boumaškim dijalektom fidžijskoga, koji se govori u prašumi na otoku Taveuniju. Zatim sam, odvaživši se duboko u džunglu južne Amazonije, proučavao đaravarski, jezik što ga resi osupnjujuće složena gramatika.

1. INSCENACIJA

Ova bi se knjiga mogla činiti opasnom. Omalovažavanje tuđega jezika raspiruje nemire. Europljani – sa svojim urođenim osjećajem nadmoći – od pamtivijeka naprosto pretpostavljaju da su jezici koje govore drukčiji ljudi (osobito oni u zabačenim krajevima) “primitivni”, što izaziva burne reakcije.

Zapravo se nijedan od nekoliko tisuća jezika što se danas govore diljem svijeta ne bi ni u kojem smislu mogao smatrati “primitivnim”. Svaki ima bogat vokabular i veoma zakučastu gramatiku. Svi današnji jezici sadrže istančan jezični sustav koji ima mnogo društvenih funkcija.

Ne postoje međutim dva jezika koja funkcioniraju posve jednako. Jezik A može biti učinkovitiji u jednom pogledu, a jezik B u nekom drugom. Kad se to sažme, možda se ispostavi da se može pokazati da je jedan jezik malko (nikad više od toga) superioran.

To pitanje svakako vrijedi postaviti. Ovaj kratki svezak istražuje razne njegove aspekte. Čitatelj će, razmatrajući ih, moći sam prosuditi mogu li se neki jezici smatrati “boljima” (valja biti siguran što se pod “boljim” misli).

1.1 Uloga jezika

Jezik je najvažniji element u tkivu svakoga ljudskog društva.

Svaka osoba ima tjelesne potrebe: hrana, krov nad glavom i – u hladnoj klimi – odjeća. Ima i duševne potrebe: osjećaj identiteta, blago-

stanja, sigurnosti, stvarnosti i smisla. Plus potencijal estetske ekspresije. Jezik ima ulogu ispreplitanja mnogih životnih aspekata. Evo pregleda nekih njegovih najvažnijih funkcija.

a) Jezik osnažuje pripadnost

Svaka osoba pridaje vrijednost svojem imenu ili oznaci kao obilježju svojega bića. Također mjestu kojem osjeća da pripada, možda i nekom drugom gdje trenutačno boravi. Velika se važnost može pridavati pripadnosti nekoj etničkoj skupini, što se često povezuje s određenim jezikom. Ljudima treba ustaljena životna rutina – dnevna, sezonska, godišnja – s poznatim slijedom aktivnosti. Riječi, sintagme i rečenice potrebne su da bi se to ustrojilo i o tome raspravljalo.

b) Jezik omogućuje suradnju

Kad je više ljudi povezano kakvom skupnom aktivnošću, jezik im to olakšava. Možda idu u lov, ili grade kuću, ili sudjeluju u kakvu sportskom natjecanju. Uloga jezika tu ne mora biti velika, ali beziznimno je presudna.

c) Jezik odražava društveni ustroj

Kad se podređeni obraća šefu, trebao bi to učiniti s poštovanjem i smjernim tonom. Za svaku vrstu društvene interakcije nužne su nijanse vokabulara, gramatike i tona – između žene i muža, roditelja i djeteta, svećenika i župljanina, časnika i prašinarara.

Više jezika ima govorne stilove što kodiraju razine uljudnosti, npr. japanski i korejski. U tajskome postoji poseban govorni registar za razgovor s članovima kraljevske obitelji. U slučaju djirbalskoga, jednoga od australskih jezika, mora se rabiti poseban govorni stil u prisutnosti stvarnih ili potencijalnih punice, punca, svekrve, svekra, zeta ili snahe. On ima istu gramatiku i fonetiku kao svakodnevni jezični stil, ali svaka imenica, glagol i pridjev imaju drukčiji oblik.

d) Jezik se rabi za iskazivanje osjećaja

Bilo da koga vrijeđamo, ili se s njime svađamo, ili nudimo podršku, jezik je glavno sredstvo izražavanja. Može biti pokazatelj ljutnje, ponosa, ushita, malodušja, gnušanja, tjeskobe, zabrinutosti, straha, znatiželje, žudnje, uvažavanja i još koječega.

e) Jezik se rabi za posredovanje obavijesti

Opisivanje događaja i stanja – kazivanje drugima što se dogodilo ili se događa – vrlo je važna funkcija jezika. S tim je povezano planiranje budućeg djelovanja. I pružanje usmene pouke o tome kako nešto učiniti ili pisana priručnika koji objašnjava funkcioniranje kakva stroja.

Ovamo spada i sastavljanje povijesti prošlih događaja te artikuliranje pravila i zakona što uređuju ponašanje.

f) Jezik kao sredstvo estetske ekspresije

Sežući onkraj životnih nužnosti, čitavo čovječanstvo uživa u izmišljanju priča i uprizorivanju zgoda. Pjesme mogu biti funkcionalne – sastavni dio kakva okupljanja ili ljubavnog sastanka – ili naprosto služiti užitku. Jezik koji ispunjava svrhe (a–e) time biva proširen, dijelom samo radi ugone.

g) Jezik kao pomagalo znanstvenoga mišljenja i argumentiranja

Jezik je nasušan za gradbu aristotelovskih silogizama, razlaganje zasluga freudovske psihologije, istraživanje lijeka za rak. Također za razradu odnosa pomoću sustava rodbinskog nazivlja, u kojem je svaka osoba u nekoj maloj zajednici povezana sa svakom drugom osobom skupom zamršenih algoritama.

h) Jezik kao oruđe prozelitizma

U kampanji pridobivanja ljudi da se priključe nekoj političkoj stranci, ili da glasaju ovako ili onako, ili da usvoje neku vjeru, jezik je sredstvo uvjeravanja i poticanja.

Svaki jezik koji se danas govori u svijetu ispunjava te funkcije, i ne samo te. Ostvaruje to na osnovi vokabulara što se sastoji od tisuća riječi te prilično složene gramatike. Nijedan današnji jezik ne može se smatrati “primitivnim”. Tomu međutim nije moglo uvijek biti tako. Bit će poučno (a i zabavno) nagađati o onome kako je moglo biti u dalekoj prošlosti.

1.2 Primitivan jezik

Smatra se da se ljudska vrsta (*homo sapiens*) razvila prije najmanje 100 000 godina, možda i mnogo ranije. Presudno obilježje, koje nas razlikuje od prijašnjih stupnjeva razvoja, jest to što ljudi imaju jezik

– sredstvo komunikacije koje ima razlikovne glasovne zvukove sastavljene kako bi tvorili riječi, koje se onda spajaju kako bi oblikovale rečenice.

Prvotni jezik nije tek popunio prazninu. Morao je postojati neki sustav komunikacije i taj se sustav zacijelo stalno prilagođivao uključivanjem ustrojenih govornih zvukova.

Držanje tijela, grimase, pokreti šake i ruke zacijelo su imali vrlo važnu ulogu u komunikaciji prije razvoja jezika. Moglo je biti razvijene mentalne empatije između pripadnika neke društvene skupine, što bi oslabjelo kad je postao dostupan jezik za eksplicitno priopćivanje želja i strahova. Pitanje “što je to?” moglo se priopćiti dignutim obrvama, opomena da se nešto ne učini odmahivanjem glavom. Zacijelo je bilo oponašanja životinjskoga glasanja. Osoba oštra sluha mogla bi prisloniti dlan uz uho i izreći *vaa*, općeprihvaćenu kopiju zvuka što ga stvara neka divlja životinja, ne bi li upozorila ostale da je grabežljivac u blizini.

Jezik je, naravno, zacijelo počeo skromno, možda samo s nekoliko desetaka riječi i rečenica sastavljenih od najviše dviju riječi. Ime za svakog člana skupine služilo bi za identifikaciju i upotrebljavalo se ondje gdje bismo mi rabili zamjenice (one su istančano jezično oruđe koje se zacijelo razvilo mnogo kasnije). Pretpostavimo da jedna osoba, zvana Na – opazivši neko kretanje u obližnjoj šumi – pita drugu, zvanu Di, boji li se (riječ za to je *ribu*).

Na izriče: *Di ribu?* ‘Bojiš li se’ (doslovno ‘(Da li se) Di bojati?’)
Di odgovara: *Di ribu.* ‘Bojim se’ (doslovno ‘Di bojati’)

Osoba Na mogla bi pokazati da je prvi izričaj polaritetno pitanje grimasom ili kretanjem ruku, ili završnom uzlaznom intonacijom (kao u mnogim današnjim jezicima).

Moglo je biti riječi za ‘dobar’ i ‘vruć’ i ‘mokar’ uz dodatak niječnice radi tvorbe antonima: ‘loš’ bi naprosto bilo *ne dobar*, ‘hladan’ bi bilo *ne vruć* i tako dalje. Izvornu gestu za iskazivanje nijekanja (možda odmahivanje glavom) zacijelo je ubrzo zamijenila neka riječ. Velika je prednost jezika što se govornik može razumjeti a da se ne vidi (primjericice nakon što padne mrak ili odmah iza ugla).

Dvorječna rečenica bila bi prikladna za *Di ribu*, ali mogla bi biti ograničavajući čimbenik kada dva entiteta sudjeluju u nekoj aktivnosti. Pretpostavimo da Na ode u lov i ubije (*baga*) neku životinju koja se ubraja u divljač (sve velike životinje pokrivene su općenitim nazivom

bibu). U kasno poslijepodne Di čuje povik s druge strane naselja: *Na бага!* No što to znači? Je li Na ubio? Ili je pak Na ubijen?

Kako se naš primitivni jezik razvija (što se vjerojatno događa prilično brzo), počinju se rabiti dulje rečenice. Postojat će i neki gramatički mehanizam za razlikovanje vršitelja i trpitelja kakve radnje. (U odsječku 3.4 razmotreno je kako bi se to moglo postići.)

1.3 Što znači “bolji”?

Mogli bismo opisati malo manje primitivan jezik od ovoga što smo ga upravo okvirno prikazali, s nekoliko stotina riječi i rečenicama koje obuhvaćaju tri ili četiri riječi. A onda, u nekom kasnijem razdoblju (ali još uvijek prije desetaka tisuća godina), malko napredniji, u kojem se dvije jednostavne rečenice mogu spojiti u jednu složenu, nešto što bi se moglo prevesti kao “Na se popeo na drvo da ubere plod”.

Svaki taj primitivni jezik bolji je od svojeg prethodnika. A svaki jezik što se danas govori u svijetu bolji je od naših primitivnih jezika. Na koji način bolji? Što znači “bolji” kad se uspoređuju jezici?

Jedan je jezik bolji od drugog onoliko koliko ispunjava primarne funkcije jezika kako su skicirane u odsječku 1.1. Moderni jezici, svaki na svoj način i više ili manje, ispunjavaju funkcije (a–h). Primitivni jezik opisan u odsječku 1.2 mogao je biti koliko-toliko koristan za (a) osjećaj pripadnosti, (b) grupnu suradnju te – u vrlo ograničenoj mjeri – (d) izražavanje osjećaja i (e) posredovanje obavijesti. No svaki moderni jezik učinkovitiji je za sve te četiri funkcije. Primitivni jezik ne bi mogao izići nakraj s (c) društvenim ustrojem, (f) estetskom ekspresijom, (g) argumentiranjem ili (h) prozelitizmom.

Ako možemo usporediti neki suvremeni jezik s nekim primitivnim i reći koji je bolji, sigurno moramo moći usporediti dva suvremena jezika. Takva usporedba, kao što će se pokazati u poglavlju 10, nije jednostavan poduhvat.

Svaki jezik ima drukčiju infrastrukturu. Što se u jednome izražava leksikom, možda se u drugome rješava u sklopu gramatike. Dok se u engleskome kaže *He began to eat* ‘Počeo je jesti’, australski domorodac izrazio bi to u djirbalskome kao *Bayi* (on) *jangga-yarra-ñu*, gdje je sufiks *-yarra-* ‘početi činiti’ smješten između glagolskog korijena *janga-* ‘jesti’ i nastavka za prošlo vrijeme *-ñu*. To jest engleski izražava ‘početi’ zasebnom riječju, a djirbalski gramatičkim sufiksom.

Jedan jezik postiže određenu komunikacijsku funkciju na jedan način, drugi pak na neki drugi. Prvi način može biti učinkovitiji od dru-

goga; ili obrnuto. Ili su pak te dvije metode – koliko možemo prosuditi – jednako učinkovite.

Ima ljudi što ustraju na tome da nikad ne bi trebalo pokušavati uspoređivati relativnu vrijednost jezika. Zašto ne? Čega se boje? Ako jezikoslovlje valja smatrati prirodnom znanošću (tu postavku zagovaram; vidi odsječak 1.5), vrednovanje mora biti jedan od elemenata njegova *modusa operandi*. Sumnjala kažu da su svi jezici “jednaki”, da je svaki jezik savršen za ulogu koju ima u društvu koje ga rabi. No ako je neki jezik savršen, zašto bi se – štoviše kako – ikad mogao promijeniti? A svaki je jezik, sve vrijeme, u procesu mijene.

Nema svako znanstveno pitanje odrješiti odgovor. No ako se pitanje ne postavi (ako se štoviše njegovo postavljanje zabrani), nikad nećemo doznati kakav bi odgovor mogao biti.

Prije nego što prijedemo na razmatranje različitih načina na koje jezici ispunjavaju svoje funkcije, dužni smo se pozabaviti jednom vječitom pogrešnom predodžbom: ulogom pisma.

1.4 Istina o pismu

Između 1963. i 2003. obavio sam opsežno terensko istraživanje djirbal-skoga, jidinjškoga i drugih australskih jezika, boumaškog dijalekta fi-džijskoga u Južnim morima te đaravarskoga jezika u amazonijskoj džungli Brazila; usto sam objavio više opsežnih gramatika tih jezika. Kad čuju za te poduhvate, ljudi bez iznimke uskliknu: “No to nisu bili pisani jezici, zar ne!?” S jasnom implikacijom da ako u tradicionalna vremena nisu imali nikakav pismovni sustav, uopće nisu bili pravi jezici. To je naprosto zabluda, nažalost vrlo uobičajena.

Kao što je već spomenuto, *homo sapiens* tu je najmanje 100 000 godina, možda i mnogo duže. Jezik je zacijelo započeo na primitivan način, ali vjerojatno je brzo procvao i – za samo nekoliko tisućljeća – dosegnuo istančanost usporedivu s današnjim jezicima. No prvi pismovni sustavi, i na zapadu i na istoku, razvijeni su tek prije otprilike pet tisuća godina. Tijekom najvećega dijela svoje povijesti jezici su se samo govorili. Pismo je svojevrstan neobvezatni dodatak: u nekim pogledima krajnje koristan, ali u drugima štetan. Ono uopće nije nužno za gradbu kakva znanstvenog argumenta ili za stvaranje sjajne književnosti.

Homerova *Ilijada* i *Odiseja* ubrajaju se u najcjjenjenije epove svijeta. Sastavljeni su usmeno, prije nego što se u Grčkoj pojavilo pismo. Štoviše Homerov vlastiti naziv za pjesnika bio je *aoidós* ‘pjevač’. Te